

УДК 159.964.28

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.6>

Кантарьова Н. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психіатрії, наркології, клінічної психології та психотерапії
Одеський національний медичний університет
e-mail: nataliia.kantarova@onmedu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0002-4817-2277

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МІЖ ОСОБИСТІСНИМ І КОЛЕКТИВНИМ НЕСВІДОМИМ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз соціальної реальності крізь призму психоаналітичного підходу з акцентом на взаємозв'язок між особистісним і колективним несвідомим. Обґрунтовано актуальність психоаналізу як інструменту гуманітарного пізнання в умовах сучасних соціальних трансформацій, зокрема війни, масових травматичних переживань, криз ідентичності та поляризації суспільства. Показано, що традиційні соціологічні й політологічні моделі не завжди здатні адекватно пояснити глибинні механізми формування соціальних афектів, колективних наративів і символічних структур, тоді як психоаналітична перспектива дозволяє виявити приховану психічну динаміку соціальних процесів.

У межах статті проаналізовано класичні психоаналітичні концепції З. Фрейда, К. Юнга та Ж. Лакана, які інтерпретують культуру як простір витіснення, архетипової символізації та мовної структурованості несвідомого. Окремий акцент зроблено на сучасних українських психоаналітично орієнтованих дослідженнях, присвячених аналізу війни, пам'яті та колективної травми. Продемонстровано, що вітчизняний гуманітарний дискурс інтегрує психоаналіз у міждисциплінарне поле психології, філософії та культурології, розглядаючи соціальну реальність як символічно структурований простір, у якому індивідуальні симптоми відображають ширші суспільні конфлікти. Зроблено висновок, що психоаналітичний підхід сприяє глибшому розумінню механізмів соціальної цілісності, колективного захисту та можливостей символічного опрацювання травматичного досвіду в умовах сучасних криз.

Ключові слова: психоаналіз, соціальна реальність, колективне несвідоме, історична травма, ідентичність.

Постановка проблеми. Актуальність психоаналітичного підходу до аналізу суспільства в останні часи суттєво зросла у зв'язку з глибокими соціальними трансформаціями, що відбуваються в Україні та світі. Війна, масові травматичні переживання, розриви ідентичності, поляризація суспільства, загострення дискурсів пам'яті та колективної провини – усе це формує складну символічну і афективну тканину соціальної реальності, яку не завжди можливо адекватно осягнути через традиційні соціологічні або політологічні моделі. Саме психоаналітична оптика дозволяє виявити глибинні механізми витіснення, переносу, повторення, що діють не лише на індивідуальному, а й на колективному рівні.

У ХХ столітті психоаналіз вийшов за межі вузько клінічного контексту і став важливим інструментом критичної інтерпретації культури, ідеології, політики та історії. У сучасних умовах психоаналітична парадигма знову стає надзвичайно актуальною, оскільки вона враховує несвідоме як невидиму, але дієву силу в суспільних процесах. Зокрема, в умовах війни та посттравматичних станів, коли мовні структури та колективні образи порушуються або набувають викривлених форм, психоаналіз дає змогу прочитати суспільство як текст симптомів, що свідчать про приховану психічну динаміку.

Варто наголосити, що впродовж останніх десятиліть українські гуманітарні науки дедалі активніше долучаються до світового інтелектуального простору, зокрема через осмислення та інтерпретацію психоаналітичних ідей у філософському дискурсі, через культурологічні та психологічні дослідження [1; 3; 6; 7]. Особливе місце в цій традиції займає інтерпретація історичної травми, трансгенераційної передачі болісного досвіду, аналіз соціальних репрезентацій ідентичності та пам'яті. Психоаналітичний підхід дає змогу не лише виявити симптоми колективного несвідомого, а й простежити механізми їх формування, витіснення й повторного актуалізування у культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері психоаналітичного осмислення соціальної реальності свідчать про значне розширення теоретичних і емпіричних горизонтів, що поєднують психічне й соціокультурне. У міжнародній гуманітарній науці останніх двох десятиліть увага зосереджується на інтеграції психоаналітичних понять із аналізом ідентичності, пам'яті, травми та масових практик. Значний внесок у розвиток цих ідей зробили роботи, що розвивають поняття соціального несвідомого як виміру групових і суспільних процесів, які не редукуються до суто індивідуальної психіки та проявляються в культурних формах, ритуалах і наративах [10]. Підхід М. Торок і Н. Абрахама до «крипти» та «замурованого» неказаного досвіду дозволив розширити розуміння трансгенераційної передачі травми як психічного й соціального феномена [9], а подальші розробки В. Волькана щодо «вкладеного об'єкта» підкреслили роль колективних образів травми в етнопсихологічних процесах, особливо в умовах тривалих суспільних криз [11].

У межах фрейдівської традиції продовжуються інтерпретації культури як простору структурного конфлікту між несвідомими імпульсами та цивілізаційними обмеженнями, що дозволяє по-новому осмислювати джерела соціальних напружень і колективних симптомів. Юнгіанські підходи, натомість, акцентують увагу на архетипових структурах, які формують загальні матриці смислів і символів у культурі, що особливо виразно проявляється в аналізі міфологем національної ідентичності та реакцій спільнот на травматичні події.

Окремим напрямом є розвиток лаканівського аналізу соціального: численні сучасні праці розглядають соціальні інституції, ідеології та дискурси як мережі означників, що формують колективне бажання і встановлюють межі мислимого

та немислимого в суспільстві. Цей дискурс активно застосовується в культурології, медійних студіях та політичній антропології для аналізу ідентичностей, політики пам'яті та символічних форм влади.

Українські гуманітарні дослідники дедалі ширше звертаються до психоаналітичних понять у контексті національної пам'яті, історичної травми та соціальної ідентичності. Так, роботи Т. Тетенко розглядають колективну ідентичність як психодинамічний процес, пов'язаний із переживанням межі «Я – Ми» та рольовими конструкціями травматичного досвіду. Літературно-культурні аналізи О. Забужко спрямовані на виявлення постколоніальної травми та мовчазних структур колективної пам'яті, що формують наративи історії й ідентичності. Вітчизняні праці також інтегрують психоаналітичні підходи в дослідження політики пам'яті, медійних дискурсів і культурної репрезентації травми, що сприяє розвитку міждисциплінарної перспективи в гуманітарних студіях [3].

Отже, **мета** цієї статті – проаналізувати соціальну реальність через призму психоаналітичного мислення, зосередившись на взаємозв'язках між особистісним і колективним несвідомим. Стаття базується на міждисциплінарному підході, що поєднує психоаналіз, культурологію, соціальну психологію та філософську герменевтику.

Результати дослідження. Психоаналітична інтерпретація соціального ґрунтується на принциповому твердженні З. Фрейда про те, що культура виникає як наслідок витіснення інстинктивних імпульсів людини. У праці «Невдоволення культурою» З. Фрейд показує, що між індивідуальними бажаннями та вимогами цивілізації існує структурний конфлікт, який і визначає основну динаміку культурного розвитку. Культура, з його погляду, – це не лише система досягнень людства, а передусім механізм регуляції потягів, наслідок примусу, моральної внутрішньої цензури й колективного витіснення. За З. Фрейдом людина повинна відмовитися від задоволення своїх інстинктивних потягів, аби стати частиною культурного співтовариства... Ця відмова є джерелом постійного невдоволення [8].

Ключовою є думка про амбівалентність цього процесу: культура водночас захищає індивіда й пригнічує його, створює умови для сублімації (перетворення потягів у соціально прийнятні форми) та водночас провокує зростання агресивності й почуття провини. Зокрема, З. Фрейд зазначає, що цивілізація завжди ґрунтується на примусі й відмові. Найвища ціна, яку за неї платить індивід, – це його особиста свобода.

У контексті сучасної української дійсності, позначеної глибокими травмами, культурними розривами та постійними спробами переосмислення історичного спадку, психоаналітичне прочитання культури як простору витіснення й амбівалентного бажання надає змогу виявити приховані механізми, що визначають динаміку формування та поведінку колективного суб'єкта. Застосування фрейдівського підходу дозволяє виявити, як соціальні заборони, табу, образ ворога

або героїзація функціонують як психічні оборони в умовах глибокого стресу та загрози.

К. Юнг розглядав культуру як простір актуалізації архетипів. Так, у колективній уяві архетип Героя, Великої Матері, Старого Мудреця, Тіні або Самості набуває конкретних форм через національні міфи, літературні образи, ритуали, традиції. Саме культура виконує роль «дзеркала», в якому архетипові структури колективного несвідомого проєктуються в символічну реальність. У сучасній українській культурі ця перспектива дає змогу осмислити архетипові структури в літературі та публічному просторі як прояви не лише індивідуальної творчості, а й колективного психічного поля, яке проявляється в умовах кризи, війни та переосмислення національної ідентичності.

На відміну від З. Фрейда, який виводив несвідоме з витісненого досвіду, Ж. Лакан запропонував радикально лінгвістичне тлумачення: несвідоме структуроване як мова [9]. Психоаналітична теорія Ж. Лакана відіграє ключову роль у сучасному розумінні взаємозв'язків між несвідомим, мовою та соціальним порядком. Несвідоме не просто виражається через мову, воно існує в структурі мовних означників, які зумовлюють суб'єкта ще до його усвідомлення себе як Я. Соціальна реальність, за Ж. Лаканом, поділена на три порядки: Уявне (*l'imaginaire*), Символічне (*le symbolique*) і Реальне (*le réel*). Символічне – це порядок мови, закону, культури, що структурує суб'єкта. Уявне – сфера ідентифікацій, образів, ілюзій цілісності. Реальне – те, що не піддається означуванню, витіснене, але вперто повертається у вигляді симптомів [5]. Саме симптом є ключовим поняттям для розуміння того, як колективна культура або ідеологія «означає» соціальні тривоги, конфлікти та незадоволення. У соціальному контексті лаканівський підхід дозволяє проаналізувати, яким чином колективні ідеології функціонують як системи означників, що організують не лише дискурс, а й несвідоме бажання мас.

Український гуманітарний дискурс поступово інтегрує психоаналітичну традицію як методологічний інструмент для осмислення соціальних процесів, ідентичності та культури. Важливо, що психоаналіз у вітчизняному контексті не просто запозичується як західна теорія, а переосмислюється крізь призму національного історичного досвіду, колективної травми та постколоніальних трансформацій.

І. Бех, відомий український психолог і педагог, розробив концепцію особистості як суб'єкта життєтворчості в соціокультурному середовищі. У його підході соціалізація особистості постає як процес інтеріоризації символічних смислів, що транслюються соціумом. Хоча І. Бех не є ортодоксальним представником психоаналітичної школи, його акцент на внутрішньому світі суб'єкта, символічній взаємодії та ідентифікації з соціальними ролями є близьким до лаканівської парадигми формування суб'єкта у полі символічного порядку [1].

Т. Тетенко в своїх працях [6] розглядає колективну ідентичність не лише як соціальний конструкт, а як психодинамічний процес, пов'язаний із переживан-

ням межі між «Я» та «Ми», з інтеграцією спільного травматичного досвіду. У її підході простежується вплив фрейдівської та постфрейдівської думки щодо витіснення та переносу в колективній свідомості. Особливо важливим є її розгляд наративів про минуле (історичні міфи, героїчні образи, образ ворога) як механізмів колективного захисту.

У статті В. Лагутіна війна розглядається як специфічний соціально-психічний простір, у якому активізуються процеси проєкції, регресії та переформатування об'єктних відносин. Автор показує, що соціальна реальність воєнного часу структурована не лише зовнішніми подіями, а й несвідомими механізмами адаптації, які визначають способи переживання небезпеки, втрати та невизначеності [4].

Проблема взаємозв'язку пам'яті, травми та колективного несвідомого розгортається у дослідженні В. Болебера, де психоаналітична перспектива використовується для аналізу боротьби за пам'ять у посттравматичному суспільстві. Автор інтерпретує колективну пам'ять як поле конфлікту між процесами пригадування і витіснення, підкреслюючи, що соціальні наративи минулого виконують функцію символічних компромісів, які одночасно стабілізують і фрагментують колективну ідентичність. У цьому контексті пам'ять постає не як нейтральне відтворення історії, а як симптоматичний простір дії колективного несвідомого [2].

Загалом сучасні українські психоаналітично орієнтовані дослідження демонструють тенденцію до концептуалізації соціальної реальності як символічно структурованого поля, у якому несвідомі процеси відіграють ключову роль у формуванні колективних афектів, наративів і ідентичностей. Українські інтерпретації психоаналітичної оптики розгортаються в контексті міждисциплінарного підходу – на перетині психології, філософії, культурології та літературознавства. Це дозволяє більш глибоко осмислювати соціальну реальність як простір, де розігрується не лише політичне чи економічне, а й несвідоме.

Проблема взаємозв'язку особистісного та колективного несвідомого є однією з ключових у сучасній психоаналітичній соціальній теорії. Індивідуальне несвідоме, хоч і має внутрішньоособистісну динаміку, формується в межах соціокультурного контексту, що задає означники, структури ідентифікації, норми витіснення й образи бажаного. У цьому сенсі несвідоме не є суто індивідуальним утворенням – воно «означається» колективною мовою, символами, дискурсами й ритуалами. Цю думку особливо виразно сформулював Ж. Лакан, для якого суб'єкт несвідомого завжди постає як суб'єкт у мові Іншого [5].

Сучасні дослідники, зокрема Е. Гоппер, запропонували поняття соціального несвідомого – психічного виміру групових і суспільних процесів, який має власні закони, що не редукуються до індивідуальної психіки. Це несвідоме живе у ритуалах, ідеологемах, афектах спільнот, часто проявляючись у симптоматичній поведінці мас, колективних страхах, фобіях, конспірологічних уявленнях [10].

Розуміння колективного несвідомого як простору, де зберігаються і циркулюють не лише архетипові структури, а й незавершені, витіснені й неусвідомлені травматичні переживання попередніх поколінь, стало можливим завдяки розвитку психоаналітичних теорій трансгенераційної передачі травми. Цей напрям акцентує увагу на тому, як незаперечена, неосмислена чи витіснена травма попереднього покоління передається нащадкам, впливаючи на їхню ідентичність, поведінку, емоційну регуляцію та культурну пам'ять.

Важливим доповненням до цієї концепції стала праця В. Волькана, який вивчав колективні травми в етнічних, релігійних і національних спільнотах. Його теорія «вкладеного об'єкта» описує процес, у якому травмоване покоління «вкладає» психічний образ травматичного досвіду в наступне покоління як частину його ідентичності. В. Волькан наголошує на існуванні «вибухових об'єктів», які через десятиліття можуть активізуватися у відповідь на нову соціальну загрозу чи конфлікт, спричиняючи раптову колективну реакцію – агресію, відчуження, героїзацію або навпаки – апатію й фрагментацію спільноти [11].

Дослідження сучасних українських авторів – зокрема Т. Тетенко, М. Задорожної – свідчать про те, що символічне відновлення історичної суб'єктності потребує не лише фактологічної пам'яті, а й психоаналітичної роботи з тінню колективного минулого. Українські кейси демонструють, що культура є багатошаровою сценою, на якій розігруються глибинні конфлікти та прагнення суспільства опрацювати травматичний досвід через символіку, наративи та ритуали.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Психоаналітична оптика відкриває унікальну можливість для глибокого розуміння культури як складної системи, у якій відображаються та формуються не лише свідомі, а й несвідомі процеси. Вона дозволяє виявити глибинні структури культури, які функціонують як механізми колективного захисту, спрямовані на підтримання соціальної цілісності в умовах травматичного досвіду та внутрішніх конфліктів. Через поняття колективного несвідомого, архетипів, символічних структур і соціальних симптомів психоаналіз демонструє, що культура виступає простором, де накопичуються і трансформуються витіснені травми, фобії, страхи і бажання суспільства. Ці глибинні психічні утворення визначають не лише індивідуальну, а й колективну ідентичність, впливають на соціальні та культурні процеси.

Важливим напрямом для подальших досліджень є інтеграція психоаналізу з герменевтикою та культурологією. Поєднання цих підходів відкриває широкі перспективи для більш глибокого й багатогранного аналізу соціальних та культурних феноменів, особливо тих, що пов'язані з травмою, пам'яттю та ідентичністю. Спільне застосування цих підходів сприятиме розвитку теоретичних моделей, які можуть враховувати як індивідуальний психічний досвід, так і колективні практики, що формують соціальну реальність. Це дозволить більш адекватно реагувати на виклики сучасності, зокрема в умовах трансформації суспільств, криз і травматичних подій.

Список використаних джерел і літератури

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Белебер В. Пригадування, травма та колективна пам'ять у психоаналізі. *Український психоаналітичний журнал*. 2024. Т. 2, № 2. С. 118–135. DOI: 10.32782/upj/2024-2-2-11.
3. Забужко О. Філософія української історії в іменах. Київ : Комора, 2019. 272 с.
4. Лагутін В. Війна як простір для життя. Психоаналітичні рефлексії. *Український психоаналітичний журнал*. 2025. Т. 3, № 1. С. 26–35. DOI: 10.32782/upj/2025-3-1-4.
5. Лакан Ж. Експозиція. Вибрані праці. Київ : Основи, 2005. 368 с.
6. Тетенко Т. М. Колективна ідентичність: психолого-філософські аспекти. Київ : Логос, 2007. 224 с.
7. Табачковський В. Г. Пам'ять і ідентичність у посттоталітарному суспільстві. Київ : Дух і Літера, 2014. 312 с.
8. Фрейд З. Невдоволення культурою. Про психоаналіз. Психоаналітичні етюди. Психологія мас та аналіз людського «Я». Харків : Фоліо, 2022. 544 с.
9. Abraham N., Torok M. *The Shell and the Kernel: Renewals of Psychoanalysis*. Chicago : University of Chicago Press, 1994. 287 p.
10. Hopper E. *The Social Unconscious: Selected Papers*. London : Jessica Kingsley Publishers, 2003. 320 p.
11. Volkan V. D. Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*. 2001. 34(1). P. 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730>

References

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
2. Boleber, V. (2024). *Pryhadannia, travma ta kolektyvna pam'iat u psykhoanalizi* [Remembering, trauma, and collective memory in psychoanalysis]. *Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 2(2), 118–135. <https://doi.org/10.32782/upj/2024-2-2-11> [in Ukrainian].
3. Zabuzhko, O. (2019). *Filosofia ukrainskoi istorii v imenakh* [Philosophy of Ukrainian history in names]. Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
4. Lahutin, V. (2025). *Viina yak prostir dlia zhyttia: Psykhoanalitichni refleksii* [War as a space for life: Psychoanalytic reflections]. *Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 3(1), 26–35. <https://doi.org/10.32782/upj/2025-3-1-4> [in Ukrainian].
5. Lacan, J. (2005). *Ekspozytsiia. Vybrani pratsi* [Exposition: Selected works]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
6. Tetenko, T. M. (2007). *Kolektyvna identychnist: Psykholoho-filosofski aspekty* [Collective identity: Psychological and philosophical aspects]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
7. Tabachkovskyi, V. H. (2014). *Pam'iat i identychnist u posttotalitarnomu suspilstvi* [Memory and identity in post-totalitarian society]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
8. Freud, S. (2022). *Nevdovolenia kulturoiu. Psykhoanalitichni etyudy. Psykholohiia mas ta analiz liudskoho "Ja"* [Civilization and its discontents. Psychoanalytic essays. Group psychology and the analysis of the ego]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
9. Abraham, N., & Torok, M. (1994). *The shell and the kernel: Renewals of psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
10. Hopper, E. (2003). *The social unconscious: Selected papers*. London: Jessica Kingsley Publishers [in English].
11. Volkan, V. D. (2001). *Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity*. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730> [in English].

Kantarova N. V.

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychiatry, Addiction Medicine,
Clinical Psychology and Psychotherapy
Odesa National Medical University

PSYCHOANALYTICAL DIMENSION OF SOCIAL REALITY: BETWEEN THE PERSONAL AND COLLECTIVE UNCONSCIOUS

The article provides a theoretical and methodological analysis of social reality through the lens of psychoanalytic thought, with a particular focus on the relationship between the personal and the collective unconscious. The relevance of the psychoanalytic approach is substantiated in the context of contemporary social transformations, including war, mass traumatic experiences, identity ruptures, social polarization, and intensified discourses of memory and collective guilt. It is argued that conventional sociological and political models are often insufficient for explaining the deep affective and symbolic dimensions of social processes, whereas psychoanalysis enables the exploration of latent psychic mechanisms that shape both individual and collective experience.

The study engages with classical psychoanalytic concepts developed by S. Freud, C. G. Jung, and J. Lacan, which conceptualize culture as a space of repression, archetypal symbolization, and linguistic structuring of the unconscious. The article also analyzes contemporary Ukrainian psychoanalytically oriented studies that address the issues of war, memory, and collective trauma. It is demonstrated that the Ukrainian humanities increasingly integrate psychoanalytic methodology into an interdisciplinary framework combining psychology, philosophy, and cultural studies. Within this framework, social reality is interpreted as a symbolically structured field in which individual symptoms reflect broader social conflicts and unresolved historical tensions. The conclusion emphasizes that the psychoanalytic perspective contributes to a deeper understanding of mechanisms of social cohesion, collective protection, and the possibilities of symbolic working-through of traumatic experience in conditions of prolonged crisis and social transformation.

Key words: psychoanalysis, social reality, collective unconscious, historical trauma, identity.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)